

POLYSÉMIE A FRANCOUZSKÉ ODBORNÉ TEXTY

POLYSEMIC WORDS AND FRENCH PROFESSIONAL TEXTS

Slavomíra Ježková

Anotace:

V příspěvku se zabýváme problematikou polysémie. Obvykle uváděným rysem odborných textů je terminologie, u níž se zdůrazňuje jednoznačnost významu. Analýza odborných textů však ukazuje, že se v nich uplatňují i slova polysémní. Ta plní úlohu potenciálních složek v tom smyslu, že v závislosti na vyšší či nižší odbornosti textu nabývají pro něj jednoznačný význam.

Klíčová slova:

polysémie – francouzština – odborné texty – diachronie - synchronie

Summary:

This contribution deals with the problematics of polysemic words. The feature usually mentioned as a typical sign of professional texts is terminology, the authors emphasize the monosymy. But the analysis of professional texts shows that polysemic words play an important role, too. The polysemic words fulfil the role of potential components depending on a higher or lower professionalism of the text, they receive the monosemic sense.

Key words:

polysemic words – French – professional texts – diachronic view – synchronic view

I. ÚVOD

Problematika polysémie patří jak do oblasti sémantiky, tak lexikologie i lexikografie. Při jejím studiu se používají různé lingvistické metody.

Lexikologie u polysémie studuje lexém z hlediska jeho lexikální formy a obsahu. Podle lexikální formy může být lexém jednoduchý či jednočlenný, může být však i složený, tedy vícečlenný – pak se jedná o ustálené spojení slov. Podle významu je lexém polysémní a monosémní. Sémantika pak polysémní slova studuje z hlediska dvou a více různých směrů - a tím dvou i více základních jednoznačných lexikálních jednotek. Právě výskyty lexikálních jednotek v konkrétním textu či komunikátu navzájem komunikujeme.

Polysémie obecně je hodnocena různě: jako jev výhodný a zároveň i nevýhodný. Jako jev je polysémie výhodná především proto, že pomáhá řešit věčný problém mezi neomezenou potřebou pojmenovávání a omezeným repertoárem využitelných jazykových prostředků. Je tedy jakýmsi ekonomickým východiskem či úsporným řešením daného nesouladu, který existuje v každém jazyce sloužícím jako prostředek komunikace. Tuto charakteristiku jazyka, tj. jako prostředku komunikace, je třeba zdůraznit, protože u jazyků, které tuto funkci nemají, potřeba využít jazykovou ekonomii nevystupuje do popředí.

Jak uvádí Encyklopedický slovník češtiny (2002, 321), „lexikografickým problémem zpracování polysémie je zejména rozčlenění významového spektra polysémního lexému“.

V našem příspěvku se chceme věnovat problematice polysémie v odborných textech především proto, že obecně přijímaným znakem odborných textů je existence terminologie, jejíž primární a žádoucí charakteristikou je její jednoznačnost. Odborné texty však poskytují

dostatek důkazů o tom, že výskyt polysémních slov je velmi častý a že při překladu mohou polysémní slova činit překladatelům značné potíže.

II. CÍL A METODY

Lexikografové se shodují v tom, že pro vymezení počtu významů polysémních slov a také pro vymezení hranic mezi nimi dosud neexistují jednoznačně přijímaná kritéria. V případě češtiny jako flexivního jazyka se mohou používat kritéria valenční, morfologická, derivační, stylistická, případně ustálené rozdíly ve vstupování do takových systémových paradigmatických vztahů, jako je např. vztah antonymie (viz Encyklopedický slovník češtiny, 2002, 321).

Jak bylo naznačeno výše, ideálním stavem by byla existence pouze monosémních slov. Z následujícího konstatování je však naprosto zřejmé, že jde opravdu jen o ideál, jehož není možno dosáhnout: „Un langage strictement référentiel comporterait autant de mots ou termes qu’ il existe d’éléments désignables dans l’univers perçu ou conçu et serait impossible à mémoriser et inapte à toute communication“ (<http://www.eila.jussieu.fr>). Na druhé straně je však třeba uznat, že výhodou existence určitého omezeného počtu prefixů, afixů a sufixů a určitého počtu lexikálních vzorců je (i přes existující polysémii), že na základě vztahů mezi nimi můžeme odhadnout význam nově vznikajících pojmenování a termínů, případně je při vytváření nových termínů můžeme využít.

Porovnáme-li dva nepříbuzné jazyky, v našem případě francouzštinu a češtinu, můžeme předpokládat, že existuje několik možností:

- a) slovo je polysémní v obou porovnávaných jazycích
- b) slovo je polysémní jen ve francouzštině a v češtině je monosémní
- c) slovo je polysémní jen v češtině a ve francouzštině je monosémní

Obtížnost překladu polysémních slov – ať již z češtiny do francouzštiny nebo z francouzštiny do češtiny – vystupuje mimo jiné i v ekonomických textech. Překlady odborných textů v rámci předmětu Odborný překlad – francouzština ukazují jako výrazně obtížnou oblast substantiv. Je zřejmé, že sémantická a asociační pole v obou jazycích nejsou totožná. Při překladu polysémních slov se ukazuje jako užitečný postup při ověřování jednoho z mnoha významů použití synonym či antonym – pokud je to ovšem v soustavě termínů možné. Především zkouška významu užitím antonyma bývá užívána jen zřídka.

III. VÝSLEDKY

Uveďme si konkrétní příklady výše uvedených předpokládaných situací.

ad a) V ekonomických textech je takových příkladů polysémních slov v obou jazycích celá řada. Pro francouzštinu můžeme uvést např. *chasse*: základní význam lov. Ale: *chasse aux clients* – hon na zákazníky, *chasse aux talents* – přetahování talentovaných pracovníků. A v dalších terminologických okruzích najdeme další významy, např. říje, revír, stíhací letectvo a také *chasse d’eau* jako splachovací záchod.

Pro češtinu zmiňme jako příklad slovo i termín *služba*. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1994) uvádí celkem 12 významů: 1. často v plurálu – vykonávání prací pro někoho za plat, 2. organizované pro obyvatelstvo (veřejné, komunální), 3. dříve zaměstnání spočívající v osobní obsluze někoho, ve vykonávání manuálních prací, 4. postavení závislé na někom mocném, s povinností v jeho zájmu pracovat nebo jednat, zaměstnání ve státní nebo obecní správě, 5. dočasné vykonávání určité povinnosti, 6. pravidelný výkon některého povolání, 7. jiná práce, činnost spojená s určitým zaměstnáním, 8. nějaký čin vykonaný v něčí prospěch, jako projev péče nebo pozornosti, 9. oddaná činnost ve prospěch někoho nebo něčeho, 10. organizovaná obecně prospěšná činnost, 11. výkon služby, 12. osoba(y) ji provádějící. Z uvedených významů je zřejmý také časový posun ve významu, tedy změna diachronických příznaků určité části významu (první část významu č. 4).

ad b) Slovo je polysémní jen ve francouzštině, v češtině je monosémní.

Pro francouzštinu uvedeme jako příklad slovo *prestation*: přídavek, dávka, pojistné (placené pojistníku). Zde se navíc připojuje ta skutečnost, že existuje i používaný plurál – *prestations* – ve významu sociální dávky. Dle Velkého francouzsko-českého slovníku (1974) existují i další významy: *prestations familiales* – rodinné přídavky, *prestations locatives* – náklady údržby bytu hrazené uživatelem vlastníku nemovitosti. V jednotném čísle pak dále: v právnických textech „plnění“ (např. smlouvy), poskytnutí (jistoty či záruky), *prestations de capitaux* – poskytnutí nebo půjčení kapitálu, *prestation de foi et homage* – v zastaralém významu, avšak v kontextech, které je možné najít i v dnešním jazyce, např. historické literatuře složení lenní přísahy nebo holdu, *prestation de serment* – složení nebo vykonání přísahy. Navíc pak má ještě význam přídavek, příspěvek, dávka: *prestation en espèces* – peněžité, *en nature* – naturální.

ad c) Slovo je polysémní jen v češtině, ve francouzštině je monosémní

Citujme příklad slova *statek* – ve významu zemědělský odpovídá francouzskému *ferme*, ve významu majetek je jeho ekvivalentem substantivum *biens* v plurálu. Další příklad může být složitější: *oznámení* má následující ekvivalenty: *annonce*, *communication*, *avis*, *notification*. Vždy bude plně záležet na konkrétním kontextu, jak dané slovo – často termín – přeložíme do jednoho či druhého jazyka. Souhlasíme zde s Kleiberem, který tvrdí, že „le sens n'est plus donné, mais se trouve construit (dans le contexte) ou émerge du contexte au fur et à mesure du déroulement discursif et de l'interaction langagière“ (1999,10).

IV. DISKUSE

Uvedené příklady názorně dokázaly přítomnost polysémních slov, která jsou užívána v jedné či ve více částech svého významu jako termíny. Porovnání příkladů ze dvou jazyků dokumentuje objektivně existující překážky při překladu z jednoho do druhého jazyka. Navíc bylo dokázáno, že jedno slovo, ať substantivum nebo sloveso, se může používat v několika odlišných vědních disciplínách.

Při zpracovávání vlastní terminologické databáze je vhodné postupovat podle určitého schématu, kdy se doloží údaje nezbytné pro překlad. Jednak to jsou údaje morfosyntaktické (tvar termínu, grafická a fonetická podoba, dále jak je termín tvořen, gramatické kategorie). Velmi důležité jsou však i údaje týkající se pragmatického využití – úroveň odbornosti (jde-li o normalizovaný termín, odborný žargon, hovorové užití atp.), v případě světově rozšířených jazyků pak zeměpisná oblast užití, kolokace termínu s konkrétním příkladem). Dále je nutné určit, v které vědecké disciplíně se užívá, podat definici významu, zapojení do terminologického systému vědecké disciplíny (archaismus, neologismus, je-li časově nepříznakový). Pro správné pochopení aktuálního významu polysémního slova je třeba vždy a za všech okolností stanovit podmínky, kdy platí jednoznačný vztah 1 termín – 1 referenční vztah. Vezměme si jako příklad „*vache à lait*“ užitý v ekonomickém a zootechnickém textu. Pouze v zootechnice má svůj základní význam „dojnice“, zatímco v marketingovém kontextu se jako termín ustavil díky metafoře. Pro překlad je nezbytné všechny výše zmiňované charakteristiky uvést i v jazyce, do něhož se překládá a určit tak vhodný ekvivalent. Na této úrovni se pak velmi významně a přesvědčivě ukazuje asymetrie studovaných jazyků. Jako příklad je možné uvést termín *coût* a *náklady*:

u *coût* se v hospodářské oblasti uvádí dva základní české ekvivalenty: *cena* a *náklady* např. – *budgeté*, *complet*, *constant*, *d'entrée*, *de fabrication*, *de production*, *direct*, *global*, *moyen*, *par unité*, *total*, *unitaire* a celá řada dalších), v množném čísle *coûts* pak *náklady* a *výlohy* (*coûts accessoires*, *constants*, *opérationnels*, *salariaux*, *variables* a další. V češtině pak *náklady* mají jako ekvivalenty: *coûts*, *frais*, *charges* – vše v plurálu.

V. ZÁVĚR

Uplatnění výše uvedených návodů přispěje k dalšímu rozvinutí relativně nedávno se konstituované disciplíny, a to kontrastivní lingvistiky, protože umožní odhalit fungování a jevy, kterým se dosud nevěnovala velká pozornost. V souladu s myšlenkami R. Jakobsona (1966) analýza sémantických operací umožní lépe uvědomit si organizaci významu slova a úlohu jednotlivých semémů a sémů. Překladatelé se tak vyhnou vyhledávání či užívání spontánních ekvivalentů, které často přesně neodpovídají významu vyplývajícímu z kontextu.

V této souvislosti je zřejmé, že užitím konkrétního textu jedna část polysémního slova získá terminologický význam a stane se tak pouze v tomto smyslu termínem, zatímco v ostatních kontextech je i nadále termínem potenciálním. Proto je přijímáno tvrzení, že „il n'existe pas une langue générale et une langue de spécialité divisée en domaines, mais le terme est un signe dont le fonctionnement est spécialisé par le contexte de référence“ (<http://www.erudit.org/revue/Meta/1998> z 4.2.2005)

Je důležité, aby termíny nemohly být dvouznačné – nebo aby byly dvouznačné v přijatelných mezích (bývá to příklad nově vznikajících pojmenování - v češtině např. webový a webovský). Oba zmiňované protiklady (monosémnost a polysémnost) jsou v neustále se měnícím poměru, ve stavu aktuálně nastoleného kompromisu. Významy termínů se také mění. Důvodů je několik: stále výraznější projevy interdisciplinarity vědních oborů a tudíž i jejich terminologie, vliv ekonomie jazyka, hloubka a šíře znalosti terminologie samotnými vědci, využívání některých jazykových prostředků v různých typech sdělení – i tam, kde jejich užívání bylo z různých příčin neobvyklé.

Závěrem tedy můžeme shrnout, že se polysémii nikdy nevyhneme, protože slovo/termín jako jazykový znak nabývá svého významu v diskurzu a polysémie je základním, charakteristickým rysem fungování jazyka.

LITERATURA

1. <http://www.eila.jussieu.fr/enseignement/lea/cours/termino>, ze dne 3.6.2005
2. Encyklopedický slovník češtiny, Academia, Praha, 2002
3. Zora Kidlesová, Janka Priesolová, Pierre Brouland: Slovník hospodářský, francouzsko-český, česko-francouzský, Fraus, Plzeň, 2003
4. J.Dubský, V. Vlasák, O.Dubský: Francouzsko-český a česko-francouzský obchodní slovník, SPN, Praha, 1998
5. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Academia, Praha, 1994
6. Roman Jakobson: Aspects linguistiques de la traduction, in Essais de linguistique générale, Paris, Minuit, 1963
7. Kleiber G.: Problèmes de sémantique: La polysémie en questions, Villeneuve d'Ascq, Septentrion, 1999
8. Neumann J. a Hořejší V.: Velký francouzsko-český slovník, Academia, Praha, 1974
9. <http://www.erudit.org/revue/Meta>: Bouveret M., Approche de la dénomination en langue de spécialité, Meta vol. 3, n°3, Montréal, Presses de l'Université, 1998, citováno ze dne 4.2.2005

Contact address of author:

PhDr. Slavomíra Ježková, CSc.
Katedra jazyků – Provozně ekonomická fakulta
Česká zemědělská univerzita, Praha 6 – Suchbátka
e-mail: jezkova@pef.czu.cz